

4. Субтельний О. Україна: історія. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – С. 326.
5. Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №44. – С. 3.
6. Там само.
7. Статут Крайового Українського Земельного комітету // Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №44. – С. 3.
8. Мала Рада. Засідання // Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №66. – С. 2.
9. Там само
10. Овдієнко П.П., Страшко Є.М. Нариси історії України XIX – поч. XX ст. – Ніжин: Аспект, 2000. – С. 389.
11. Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №44. – С. 2.
12. Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №44. – С. 3.
13. До справи миру // Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №66. – С. 2.
14. Ультиматум Раднаркому // Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №67. – С. 2.
15. Черниговские губернские ведомости. – 1917. – №67. – С. 3.

О.О.Лейберов

Більшовицький режим на Чернігівщині у 1919 році: труднощі становлення та функціонування нової влади

Останні два десятиліття українська та зарубіжна історична наука практично повністю переглянули основні питання історії нашої країни. Змінилися погляди й оцінки різних історичних подій. Те, що раніше не розглядалося або висвітлювалося однією стороною, знайшло нове, альтернативне трактування. Особливий інтерес дослідників викликає період національно-визвольної революції 1917–1921 років та громадянської війни. Форми державних моделей, методи управління, організація місцевої влади, рушійні та опозиційні сили революційних процесів, зовнішні та внутрішні труднощі становлення правлячих режимів – усе це є об'єктом вивчення вітчизняних та закордонних істориків. Намагаючись розібратися в складних військово-політичних, соціально-економічних та етнокультурних аспектах даного періоду історії України, дослідники прагнуть до відновлення історичної справедливості та уникнення ідеологічних штампів, що були характерні для радянської історіографії. Не останнє місце у цьому посідає вивчення подій регіональної історії, які є складовою частиною загальних історичних процесів, що були характерними для країни в цілому.

Дослідження цього історичного напрямку дає можливість науковцям розібратися у місцевих, локальних особливостях тих чи інших процесів та подій, дозволяє з'ясувати спільне і відмінне, простежити історичні закономірності, встановити причинно-наслідкові зв'язки, точніше розібратися в суті проблеми та зробити конкретні та об'єктивні висновки.

На жаль, радянська історіографія проблеми, яка нараховує десятки досліджень та наукових розвідок, не відзначається історичною об'єктивністю [1–8]. Однобічне висвітлення революційних подій радянськими істориками обумовлено політичними та ідеологічними табу, що були характерними в радянський період не лише для історичної науки. Прагнення представити більшовиків як єдину політичну силу, що презентувала інтереси широких верств населення країни, та показати діяльність представників інших політичних течій, як "націоналістичну", "імперіалістичну" та "антинародну" було характерним для всіх досліджень даного періоду. Навіть збірники документів, що видавалися у радянські часи, відзначалися тенденційним добором матеріалів, ідеологічною упередженістю та відсутністю історичної об'єктивності [9]. Наукові дослідження останніх років вигідно вирізняються від своїх попередників концептуальною новизною, залученням нових документів, насиченістю фактами та їх новим трактуванням [10–12]. Однак, незважаючи на всі успіхи вітчизняної історіографії, і до сьогодні не існує наукової роботи, яка б узагальнювала та максимально об'єктивно висвітлювала регіональну історію Чернігівщини періоду визвольної революції.

Метою нашої роботи є дослідження на основі широкого кола архівних матеріалів причин, що не дозволили більшовикам утвердити свою владу у Чернігівській губернії в січні–вересні 1919 року.

Цей рік став вирішальним у долі молодої української держави. Територія Української Народної Республіки стала об'єктом зазіхань із боку білогвардійських Збройних сил Півдня Росії та Радянської Росії. Російські та українські більшовики, як і білогвардійці, відводили Україні величезне місце у своїх стратегічних планах. Вони розглядали її як важливу економічну, сировинну та продовольчу базу, розраховували на підтримку численного українського населення, в першу чергу, міського пролетаріату та селянства. Крім того, Україна повинна була стати важливим стратегічним плацдармом для подальшого поширення радянської влади на Крим, Донщину, Кубань і далі – на Північний Кавказ. Не останнє місце у планах більшовиків належало Чернігівщині. Це засвідчує той факт, що вже на початку січня, одразу після повалення режиму Директорії та проголошення радянської влади, центральне та місцеве керівництво більшовиць-

кої партії розпочало активну роботу з упровадження в життя практики радянського будівництва. У своєму докладі на ім'я голови Тимчасового робітничо-селянського уряду України губернський уповноважений Чайковський повідомляв: "Чернігівщина у теперішній час являє собою доволі значну частину нашої території звільненої від буржуазної влади; 11 повітів повністю відвойовані нашими військами у петлюрівців. Сильна, розвинена промисловість – суконна, пенько-прядильна, цукрова, лісна, паперова, шкіряна, сірникова, багаті хлібом південні повіти – все це за наявності доволі значних запасів сировини та готової продукції дає можливість добувати з цієї губернії велику кількість товарів для обміну з Росією та Білоруссю... задовольняти потреби постачання Червоної армії хлібом та іншими продуктами, взуттям та одягом, для задоволення нарешті потреб інших губерній нашої Республіки (дрова, сукно, папір)" [13]. Але, незважаючи на всі намагання закріпитися на Чернігівщині та перетворити її на потужну економічну базу нової влади, більшовикам це зробити не вдалося. Головними причинами цієї невдачі радянська історіографія називала наступ білогвардійських військ генерала А.Денікіна та активну діяльність "внутрішньої контрреволюції". Та, на нашу думку, існував ще ряд суттєвих об'єктивних та суб'єктивних причин та факторів, які сприяли слабкості комуністичного режиму та врешті-решт призвели до падіння більшовицької влади в губернії.

Дійсно, 20 червня було ухвалено так звану "московську директиву", у якій голова Збройних сил Півдня Росії оголошував початок походу на Москву. В одному з пунктів документу зазначалося: "Генералу Май-Маєвському наступати на Москву в напрямку Курськ, Орел, Тула. Для забезпечення із заходу вийти на лінію Дніпра та Десни, зайняти Київ та інші переправи..." [14]. У результаті цього наступу територія губернії була повністю зайнята білогвардійськими військами у вересні–жовтні 1919 року. Однак білогвардійська окупація стала, швидше, наслідком слабкості більшовицької влади на Чернігівщині та Україні в цілому.

Іншою причиною була так звана "внутрішня контрреволюція", під якою радянська історіографія розуміла всі прояви антирадянської боротьби місцевого населення, але в першу чергу – селянські повстання та діяльність численних загонів "отаманів". Дійсно, масштаби цих явищ на Чернігівщині були вражаючими. У лютому місяці в Козелецькому повіті діяли банди отамана Зеленого, але основна хвиля селянських виступів припадає на червень–серпень, коли була зафіксована діяльність банди Федоровича (колишнього поміщика) в районі сіл Крути та Прохори [15], розкрито та ліквідовано Чернігівською губернською надзвичайною комісією

"білогвардійсько-кулацьку змову колишніх офіцерів, попів та кулаків на чолі з Карлом Лайкс-Шантелем". Осередки цієї організації були викриті в 15 селах Чернігівського та Городнянського повітів [16]. У цей же час із Борзни повідомляли, що "поблизу міста з'явилася банда, що займається грабунками та вбивствами" [17]. А в м.Ічня в липні за зв'язок із повстанцями був заарештований міський виконком у повному складі. Приводом до цього було те, що "під час кулацьких повстань, що відбувалися там неодноразово, члени виконкому не переслідувалися кулаками і за всіма даними були в зв'язку з бандою Ангела" [18]. Часто ці повстання відбувалися не лише під соціальними та політичними гаслами, а й національними та релігійними ("Церкви перетворюють у театри", "Ми за Ради, але без жидів та комуністів", "Піднімайтесь усі за Батьківщину проти жидів", "Геть жидів та жидівських наймитів") [19].

Одним із найголовніших завдань нової влади стало формування органів місцевого управління та налагодження їхньої ефективної роботи. У Чернігові було створено губвиконком, якому підлягали всі повітові виконкоми, а тим, у свою чергу, – волосні. У містах та містечках влада належала міським та містечковим виконкомам, а в селах – сільвиконкомам та комітетам бідняків (комбідам). Така "вертикаль влади", запозичена із сусідньої Росії, не враховувала національних особливостей українського суспільства. Практично одразу місцеві більшовики зіштовхнулися з низкою економічних та соціальних проблем, головною з яких була економічна криза, що охопила всі сфери господарства губернії. Уже у вищезгаданому докладі Чайковський наголошував, що у губернії дуже гостро стоїть проблема нестачі "нафти, олеонафту, фарби, бертолетової солі, що серйозно підриває роботу губернських народногосподарчих органів", крім того, Чайковський звертав увагу на постійне втручання в економічне життя губернії з боку Наркомпрода РСФСР та Центрзакупа, "всіляких Главків та Центрів" [20]. Проте на всі звернення місцевого керівництва центральний український уряд не відреагував. Із часом економічна ситуація та пов'язана з нею продовольча криза тільки посилювалися.

Не вдалося губернському та повітовими казначействами стабілізувати фінансову ситуацію та налагодити грошовий обіг. З обігу вилучалися грошові знаки колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду (т.зв. "керенки"), а також карбованці та гривні Української Народної Республіки. Вони замінювалися на радянські гроші (т.зв. "совзнаки"), які користувались у населення меншою довірою і тому погано приймалися під час розрахунків. Період більшовицького правління позначився черговим заростанням цін на сільськогосподарську продукцію і продукти харчування. Це було

викликано не лише політичною нестабільністю, а й масовим вивозом хліба та готової продукції до великоруських губерній, установленням твердих цін на продукти та забороною вільної торгівлі. Ці необмірковані кроки політики "військового комунізму" призвели до появи чорного ринку та розквіту спекуляції. На середину серпня, за даними київської газети "Слово", ціни на продукти в губернії становили: гречана крупа – 35 крб., пшенична – 25 крб., м'ясо – 80–90 крб. за фунт, склянка молока – 25 крб., масло – 150–180 крб., сіль – 120–130 крб. [21]. Для порівняння жалування червоноармійця становило 500 крб., взводного командирю – 600 крб., а командирю загону – 1000 крб. на місяць [22]. Про високі ціни на продукти харчування в Ніжині згадує у своєму щоденнику професор НІФІ І.Г.Турцевич [23]. Невирішена продовольча проблема весь час висіла над більшовиками, як "дамоклів меч", зумовлюючи нові труднощі.

Найгострішим залишалось питання дисципліни у військових частинах, що розміщувалися на території губернії. Як свідчать архівні документи, найбільшу небезпеку для місцевих більшовиків Чернігівщини становили саме загони... Червоної армії. У донесеннях із міст керівництво практично всіх повітів повідомляє про негідну поведінку червоноармійців: "Відпускні червоноармійці 4-го радянського полку вчинили дебош в Корюковці... констатуємо, що відпускні червоноармійці Таращанського та Богунського полків, повертаючись додому, чинять неподобства. Губвиконком Чернігівщини просить прийняти відповідні заходи" [24]. "20-й полк, що стоїть у Бахмачі, заразився провокаторськими ідеями...". У Конотопі кавалерійські частини захопили волосний виконком, "забрали печатку та гроші, кричали "смерть комуністам". Новгород-Сіверський повітовий партійний комітет навіть був змушений зібратися на спеціальне засідання для того, щоб розглянути ситуацію, яка склалася в повіті після прибуття сюди запасних кавалерійських частин Червоної армії. Голова паркому Ромченко заявляв, що: "...кавалеристи ведуть себе зухвало відносно влади та комуністичної партії. Ці червоноармійські частини неодноразово заявляли, що вони ще почистять усіх...". Продовжуючи думку попереднього доповідача, член паркому Душин застерігав: "Кавалеристи не розуміють ідей та завдань революційної боротьби, прибуваючи сюди, вони починають зривати червоноармійські значки та ведуть себе темно... ця маса налаштована зовсім не революційно. Серед червоноармійців помітне таке явище, як антисемітизм" [25]. У протоколі рішення засідання зазначалося, що: "покластися на червоноармійців не можливо, і тому всім членам партії необхідно отримати особисту зброю і бути постійно готовими захистити себе". Питання дисципліни у червоноармійських частинах регулярно

розглядалися не лише на повітових засіданнях партійних комітетів, а й на губернському рівні. Було з'ясовано головну причину більшості виступів: "червоноармійці не отримують продовольства, обмундирування та платні... Ми знаходимося у безвихідному становищі" [26]. Констатуючи це, губернське керівництво неодноразово зверталося із проханням вивести військові частини з території губернії, адже вирішити питання, що хвилювали червоноармійців, губернія самостійно не могла.

Ще однією з причин невдоволення червоноармійських частин, що формувалися із місцевого населення, були часті та масові мобілізаційні кампанії нової влади. Перед сільським господарством Чернігівщині, що сильно постраждало від мобілізації в роки Першої світової війни, постала перспектива залишитися взагалі без робочих рук. Населення чинило активний супротив, саме тому мобілізаційні заходи більшовиків у 1919 році не можна назвати успішними. Хоча губернське керівництво відзвітувало, що норма мобілізації виконана і до лав червоних загонів влилося понад 33 тис. нових бійців, але, як свідчать донесення з місць, ця кількість червоноармійців була досягнута за рахунок "облав по місту" та інших примусових заходів влади. Не меншою була кількість людей, що дезертирували з військових частин. Так, на серпень 1919 року Чернігівщина посідала перше місце за кількістю дезертирів по всій Україні: 6079 чоловік, тобто 18% від усієї кількості мобілізованих. Ситуація загострилася настільки, що довелося задіяти загороджувальні загони. Вони були виділені з частин діючої армії і виступили на лінію Ніжин – Крути – Бахмач – Ічня. Їхньою "здобиччю" стали близько 600 дезертирів, частина з яких була розстріляна, а решта повернена до військових частин. Було видано наказ, за яким уся відповідальність за укриття дезертирів покладалася на голів виконкомів та комбідів. Як пізніше відмічалось, "цей прийом загалом дав задовільні результати" [27].

Ще одним напрямом у роботі більшовиків стало формування та забезпечення кадрами новостворених установ виконавчої влади. Старі органи влади, що були організовані постановами уряду УНР, були ліквідовані, а замість них були створені нові, "що відповідали духу революції". Намагаючись не допустити до влади "націоналістів", "петлюрівців" та "буржуазно-куркульський елемент", усіх службовців зобов'язали надати рекомендації від 2-х членів партії, що підтверджували благонадійність особи, в іншому разі їм загрожувало звільнення. Таким чином з установ були звільнені всі "підозрілі" та "ворожі радянській владі елементи". Результатом цього не до кінця обміркованого кроку стала проблема кадрового та професійного дефіциту. Навіть губернський упов-

новажений Чайковський був змушений заявити, що "губернія практично не має робітників". Нові службовці, що прийшли на зміну звільненим, не змогли повністю замінити останніх. Професійну некомпетентність нових управлінців відмічали практично всі. Так, члена Глухівського повітового комітету Протасевича виключили з партії та звільнили з роботи "за здирництво, грабунок та крадіжку чужого майна" [28], а його колегу по роботі Пастушенка – "за бюрократизм" [29]. Із конотопської організації повідомляли: "Вкрай необхідний організатор роботи з населенням, з відповідним стажем, *українець*" (виділено в документі – О.Л.) [30]. Непрофесіоналізм і неосвіченість нових робітників іноді призводили до курйозних ситуацій. Так, голова Остерського виконкому сумнівався, чи тотожні поняття "більшовик" і "комуніст". У розгорнутій доповіді на партійній конференції член губерньського революційного комітету Риндич, характеризуючи ситуацію, що склалася у органах влади, наголошував: "Зупинюсь на зловживаннях та інцидентах... окрім загальних умов цієї роботи, як-от: взаємної недовіри, відсутності партійної дисципліни, повної безконтрольності, прагнення до захоплення абсолютної влади... потрібно звернути увагу на те, що майже всі робітники, що присилаються з центру, не відповідають своєму призначенню та в кращому разі є бездіяльними, в гіршому – авантюристами та паразитами, що шукають у роботі засобів до покращання умов матеріального існування" [31]. Його виступ підтримав член ніжинського паркому Зільберман, який так охарактеризував ситуацію, що склалася у керівних органах м.Ніжин: "Безперервні усобиці, два ворогуючі табори, безвідповідальність, вороже ставлення до нових людей, паразитування" [32]. Однак якщо у містах цю кадрову проблему врешті-решт вдалося вирішити шляхом направлення нових людей із Харкова, Києва та інших міст, то на селі питання організації комбідів стояло дуже гостро. Передбачалося, що свою діяльність комбіди будуть здійснювати під безпосереднім керівництвом місцевих партійних та радянських органів за активної участі міського пролетаріату, який буде направлений до сіл у складі продовольчих загонів. На середину року в губернії вже діяло: 1216 комітетів (в Конотопському повіті – 62, Новгород-Сіверському – 101, Сосницькому – 147, Остерському – 112, Кролевецькому – 83, Козелецькому – 87, Городянському – 196, Глухівському – 84, Ніжинському – 87, Борзнянському – 110 та Чернігівському – 147) [33]. Але ситуація у питанні організації та функціонування комбідів не була такою райдужною, якої її подавала радянська історіографія. Намагаючись утілити у життя свої соціальні гасла та створити "справжню, революційну владу", більшовики надавали перевагу бідняцькому елементу села. Але з часом з ряду причин

бідняки були практично витіснені з владних установ. У своєму листі від 7 червня 1919 року Ю.Коцюбинський писав: "Біднота навідріз відмовляється йти до комбідів (маленька зарплата до 500 крб.). Комітети раніше були повністю з бідноти, тепер майже повністю з середняків. Відмовляються працювати та починають обирати тих, кого "общеская работа не разорит" [34]. У той самий час із Сосницького повіту повідомляли: "У комбідах сидять куркулі та контрреволюціонери, часто до їх складу потрапляли люди безграмотні, що були не в курсі справи..." Тому місцеві більшовики були змушені погодитися з тим, що "положення радянської влади на селі вкрай нестабільне: не можна точно з'ясувати, підтримує населення її чи ні. Селяни ставляться до неї скептично, з малою довірою... якщо у містах організація нового апарату влади досі не налагоджена, робота йде з важкими ускладненнями, то на селі немає нікого, хто міг би організувати нову владу". І потім занепокоєно додавали, що "село може за таких умов піти за будь-ким, хто дасть йому відразу горілки, цукру, ситцю, цвяхів, серпів, керосину – будь-то Григор'єв, Денікін або Колчак" [35]. Ситуацію погіршували дуже часті непорозуміння між сільською та міською владою, комбідами та центральними партійними осередками. У постійних скаргах комуністів Новгород-Сіверського на комбіди Мамекінської волості зазначалося, що "...помітно, що комбід не на висоті свого положення, постійно налаштовують населення проти комуністів, партійна робота серед населення ведеться слаба, саме тому населення так негативно ставиться до радянської влади". Дійшло до того, що в одному із повітів міський виконком назвав сільський "куркульським", а той, у свою чергу, повітовий – "жидівським" [36].

Крім організації влади на селі, комбіди повинні були втілювати на практиці земельну політику більшовиків. У статті "Куркульські повстання та боротьба з ними" київський більшовик М.Савельєв писав: "На кого ми повинні спиратися у нашому земельному питанні... вочевидь, наперед усього, на бідняків... Необхідно політично та економічно "нейтралізувати" середняка. Потрібно дати йому (бідняку) знаряддя виробництва, землю, надати необхідний кредит, покращити продовольче питання. Це повинно відбуватися в формі організації комун..." [37]. Така форма колективних об'єднань (що передбачала суцільне кооперування), на його думку, повинна була одразу вирішити ряд нагальних питань. По-перше, згуртувати та об'єднати сільських виробників, по-друге, вирішити класове питання в селянській масі населення країни, забезпечити постійне постачання сільськогосподарської продукції "для потреб революційного будівництва" та ліквідувати небезпеку з боку селянських виступів проти нової влади.

Незважаючи на всі зусилля місцевих більшовиків (агітація, розповсюдження літератури для популяризації комунального землекористування, грошова та агрономічна допомога новоутвореним господарствам), практика комунального будівництва зазнала невдачі. Намагаючись виправити положення, що склалося в даному питанні, було створено комісію для з'ясування причин "нежиттєздатності комун". Після детального аналізу комісія представила свій звіт, у якому зазначалося, що "...причинами, які заважають позитивному існуванню комун, є підступна халатність повітових земвідділів, нестача культурних сил, нестача живого та мертвого інвентарю, складність отримання позик, нестача фонду насіння, невміння жити тісною сім'єю, разом не лише працювати, але і разом жити, як то варити обід на одній кухні, як то баби будуть – обов'язково переляються". Далі доповідачі продовжували: "З однієї комуні вже організованої вийшла ціла сім'я, тільки тому, що баби пересварилися (Городнянський повіт), а в іншій комуні відбулося непорозуміння з-за того, що двоє комунарів тасмно від решти, сказавши, що захворіли, залишилися вдома та підсмажили собі ячню. Справа дійшла практично до розпаду комуні..." [38]. Особливий наголос комісія зробила на "психологічному факторі" затримки становлення комунальних господарств. "У всіх звітах інструкторів підкреслюється різниця, що слугує не на користь комун. У той час як комуні, що вже отримала землю, інвентар та кредити, ледь жевріє, сільськогосподарські артілі та кооперативи іноді без підтримки легко справляються з роботою. У комунах – бідняки та прийшла, що не працювало на землі населення, а в артілі охоче йде і середняк" [39].

Помітним явищем у часи більшовицького панування став антисемітизм. Його корені лежали у соціально-етнічній структурі населення губернії та національній політиці попередньої влади, як російської, так і української. Причому антисемітські гасла знаходили підтримку представників практично всіх прошарків населення. Ситуація погіршувалася ще й тим, що більшість лідерів місцевих більшовиків були переважно євреї за походженням, тому всі прорахунки нової влади асоціювалися у населення з ними. Національне питання загострилося настільки, що губернське керівництво було змушено вирішувати його на окремому засіданні. У протоколі зазначалося: "Виявився антисемітизм і серед членів партії та паркому. Один із його членів виступив з погромними закликами, сказавши, що євреї-комуністи самі винні в тому, що єврейство ріжуть, бо вони погано борються з своїми спекулянтами, бо євреї майже всі спекулянти... його промову охоче підтримала частина аудиторії" [40]. Але слід зазначити, що в роки більшовицької влади Чернігівщина не знала погромів, які вона

пережила за роки Директорії та пізніше за панування "білих" (у вересні відбулися єврейські погроми в Ніжині та Борзні, під час яких загинули понад 40 осіб).

Іншим "ворогом" радянської влади на Чернігівщині було... пияцтво та самогоноваріння. Ще з 1914 року на території всієї Російської імперії був запроваджений сухий закон, але якщо до революційних подій 1917 року його виконання контролювалося державною владою, то після розпаду імперії ситуація вийшла з-під контролю. Усе частіше у звітах місцевих партійних організацій та надзвичайних комісій з'являються так звані "пияцькі зведення". "На селі сильно женеться самогонка", "Безперервне пияцтво...", "Пияцтво та самогоноваріння..." – такі повідомлення поступали практично з усіх населених пунктів Чернігівщини [41]. Однак особливе хвилювання викликала ситуація, що склалася у Сосниці. Губернська партійна організація навіть була змушена направити до міста спеціальну комісію, щоб з'ясувати ситуацію. У своєму звіті комісія зазначала, що "Сосницька організація комуністів не на висоті свого положення. Розвинуто пияцтво... Більшість товаришів з Сосницької організації бувають п'яними не лише у вільний час, але і під час занять" [42]. Однак заради справедливості слід додати, що така ситуація була характерною не лише для Чернігівщини, а для всієї України. Так, на початку серпня з м.Миргород Полтавської губернії повідомляли: "Деякі відповідальні робітники на очах усього народу ведуть нетверезе життя". З м.Хорол тієї самої губернії: "Пияцтво та розгул набули надзвичайних розмірів. Пиячить залізнична охорона, пиячать радробітники та комуністи" [43]. Усі заходи міліції та центрального керівництва припинити пияцтво та ліквідувати самогоноваріння позитивних результатів не принесли. Це питання загострювалося не тільки тому, що пияцтво відривало від роботи частину радслужбовців, завдавало удару по престижу та авторитету нової влади, але й через те, що на виготовлення самогонки селяни витрачали значні запаси зерна, якого і так не вистачало населенню губернії.

Скрутна ситуація, в якій опинилася нова влада, змусила більшовицький уряд вдатися до силових методів її розв'язання. Для боротьби з селянськими повстаннями, проявами отаманщини та бандитизму місцеве керівництво вдалося до вже випробуваної практики "червоного терору". Його поява, окрім об'єктивних чинників, була зумовлена намаганням більшовиків поставити під контроль усі сфери місцевого цивільного та господарського управління. В умовах розрухи промисловості та занепаду сільського господарства, в умовах політики "військового комунізму" лише жорстокі, позаекономічні заходи давали можливість хоча б якось виконувати "продовольчу програму" партії на Україні. За впровадження

"червоного терору" висловлювалися, в першу чергу, представники місцевих партійних організацій. Так, представник Новгород-Сіверської організації Грива заявляв, що "терор буде здійснений і без санкції влади". На початку червня в Чернігові за постановою Президіуму губвиконкому було організовано Надзвичайний військово-революційний трибунал, завданням якого було *розвантажити в'язницю* (так у тексті – О.Л.) від контрреволюційного елементу. Трибунал за кілька днів розстріляв 75 чоловік, з яких більшість не мали ніякого відношення до контрреволюційних виступів. У більшості випадків слідство не велося. Під час допитів арештованих били шомполами, нагайками, кулаками та ногами, причому били власноручно члени губкому та Надзвичайного трибуналу. Це призвело до того, що навіть частина членів НВ-РТ виступили проти безсистемних розстрілів і направили до Києва листа з критикою місцевої влади [44]. На жаль, нам невідома реакція "центру" на даний інцидент, але, як можна дізнатися з інших документів, "червоний терор" на Чернігівщині не припинився, а, навпаки, посилювався. Уже у серпні Чернігівський губернський комітет оборони видав постанову "Про попередження контрреволюційних виступів", у якій зазначалося, що "У разі будь-яких хвилювань в одному з районів міста або виступів контрреволюційного характеру, появи прокламацій, замахів на червоноармійців, членів радянських партій або радянських службовців, псування телефонних дротів – заручників даного району розстріляти" [45]. Одночасно з практикою червоного терору більшовики намагалися обмежити вплив на населення інших політичних партій. Виступаючи на губернській партійній конференції у березні 1919 року, вже відомий більшовик Чайковський заявляв: "Не повинно бути партій на Україні, що виражали б інтереси сільськогосподарського пролетаріату та бідняка, крім комуністичної партії". Продовжуючи, він наголошував: "Ліві есери називають куркулів трудовим селянством, якому і повинна належати влада. Бідняки, на думку цієї партії, є ледарями. Завдяки своїм хитрощам ліві есери – одна з найнебезпечніших для трудящого народу партія" [46]. Виконуючи постанови центру, в с.Лосинівка Ніжинського повіту були скасовані результати виборів до місцевого виконкому тільки тому, що "замість комуністів обраними були "учредиловцы" та безпартійні" [47]. І такі випадки були не поодинокими.

12 серпня 1919 року, напередодні денікінської окупації губернії, вийшов циркуляр Чернігівського губкому КП(б)У до всіх повітових, волосних та сільських комітетів про посилення партійної роботи. У цьому документі більшовики спробували проаналізувати (читай підтвердити) причини слабкості своєї влади на Чернігівщині: "Нам потрібно рахуватися з неорганізо-

ваністю тилу, розхлябаністю окремих членів партії, цілих організацій та відсутності живого зв'язку губернського центру з периферією... Серйозною небезпекою є для нас виступи контрреволюційних банд" [48]. Губком рекомендував усім партійним організаціям губернії "тримати найтісніший зв'язок як з робітничою масою, так і селянською, всіляко залучаючи її до широкої роботи та життя міста, регулярно посылати агітаторів та інструкторів, запровадити практику недільних об'їздів повітів, влаштування хат-читалень. Посилити організаційну та агітаційну роботу в містах та селах... Посилити політичну та партійну роботу серед Червоної армії, особливо запасних та кавалерійських частин, призначати надійних політкомів, постійно слідкувати за настроями в частинах.." Але ці заходи виявилися запізними. У більшовицького керівництва губернії просто не залишилося часу для втілення їх у життя.

Підсумовуючи, варто відмітити, що більшовики не змогли закріпитися на Чернігівщині, оскільки не отримали широкої підтримки з боку міського та сільського населення губернії. Ряд суттєвих прорахунків не дозволив налагодити ефективне функціонування управлінського апарату, подолати глибоку економічну та фінансову кризу, вирішити гострі соціальні питання. Більшовики поступилися місцем денікінцям, які так само не змогли надовго утриматися на Чернігівщині. Але, як показали подальші події, більшовики змогли зробити для себе правильні висновки. Досвід громадянської війни довів, що силові методи у вирішенні складних політичних, соціальних, економічних та інших життєво важливих проблем не тільки не досягають цілі, але й посилюють протидію, призводячи до кривавих конфліктів. Відновивши на початку грудня 1919 року радянську владу у губернії, місцеві більшовики розпочали пошук компромісних рішень основних питань. Не відмовляючись повністю від застосування сили, більшовики разом із тим змогли вирішити головні проблеми, що гостро стояли перед новою владою та населенням губернії.

Література

1. Супруненко М. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни 1918–1920. – К., 1951. – 343 с.
2. Білан Ю.Я. Героїчна боротьба трудящих України проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів у 1918–1920 роках. – К., 1957. – 47 с.
3. Бабій Б.М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917–1920 рр. – К., 1958. – 267 с.
4. Ганжа І.Х. Перші колективні господарства на Україні 1917–1920 рр. – К., 1960. – 151 с.

5. Українська РСР в період громадянської війни: В 3 т. – Т. 2: Розгром буржуазно-куркульської директорії. Вигнання інтервентів Антанти. Визволення України від денікінців (листопад 1918 – грудень 1919). – К., 1968. – 423 с.

6. В борьбе за власть советов на Украине. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине. – К., 1977. – 347 с.

7. Березовчук Н.Д., Бондаренко Г.В. Пролетарская опора в деревне: к истории комитетов бедноты на Украине. – К., 1986. – 115 с.

8. Костенко И.П., Симоненко В.И. Черниговщина в годы гражданской войны. 1919–1920. – К., 1976.

9. Черниговщина в годы гражданской войны. 1919–1920: Сб. документов и материалов / Сост.: В.И.Кудряшова, П.Я.Кудряшов, Г.П.Петров, Ф.П.Спиридонов та ін. – К., 1975. – 456 с.

10. Грищенко А. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: рік 1919-й. – К., 1996. – 82 с.

11. Малик Я.Й., Береза О.І. Запровадження радянського режиму в українському селі (1917–1920). – Львів, 2001. – 391 с.

12. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т. 2: Революція на Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В.Ф.Солдатенков, В.Ф.Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.

13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України) ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 55.

14. Костомаров Д. Деникин и Врангель: история конфликта // Родина. – 2007. – №10. – С. 73.

15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 16, арк. 44.

16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 75, арк. 39.

17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 44, арк. 26.

18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 30.

19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 44, арк. 18.

20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 55.

21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 122, арк. 72 зв.

22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 74, арк. 2.

23. Турцевич И.Г. Дневник // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії №2: Історико-культурологічний збірник. – Випуск 2(5). – Ніжин: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК; ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф". – 2006. – С. 124–126, 128.

24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 75, арк. 10.

25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 74, арк. 53 зв.

26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 135 зв.

27. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 56 зв.

28. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 75, арк. 37.

29. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 27 зв.
30. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 75, арк. 41.
31. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 16, арк. 29 зв.
32. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 64.
33. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / Укл.: А.Кудрицький та ін. – К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1990. – С. 334.
34. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 70.
35. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 16, арк. 34.
36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 64 зв.
37. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 44, арк. 35.
38. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 62 зв.
39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 62 зв.
40. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 16, арк. 20.
41. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 45.
42. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 64 зв.
43. Павлюченков С. Ильич в запое. О производстве и потреблении самогона в послереволюционные годы // Родина. – 1997. – №11. – С. 25.
44. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 58.
45. Черниговщина в годы гражданской войны. 1919–1920: Сб. документов и материалов / Сост.: В.И.Кудряшова и др. – С. 73.
46. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 44, арк. 35.
47. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 74, арк. 6.
48. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 67.

О.Л.Рябченко

Студентство Радянської України 1920-х років: від образу до реальності

Тривалий час студентство першого десятиліття Радянської влади в історичних дослідженнях було представлено монолітною масою пролетарської молоді, яка, наполегливо переборюючи всі матеріальні негаразди, поєднуючи навчання з активною громадською роботою, з ентузіазмом підтримує рішення Комуністичної партії на мітингах і демонстраціях. Інші сфери студентської повсякденності, наприклад, забастовки чи демонстрації протесту, просто замовчувалися, вони не вписувалися в образ "нового студента" – романтика, який долає всі труднощі на шляху до досягнення головної мети.